

**Чернівецька область в контексті ідеї соборності України
(1990 – 2005 рр.)**

Національно-державне відродження в Україні в кінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. активізувало суспільно-політичне життя в регіонах. Становлення незалежності сприяло втіленню ідеї соборності, але певні політичні сили задля ослаблення країни стимулювали дезінтеграційні процеси. У цьому аспекті в особливих умовах опинилася Чернівецька область, склад населення якої оцінюється як етнополітична мозаїка.

Роль регіону в суспільно-політичних процесах у незалежній Україні знайшла відображення в працях І.Буркута, А.Круглашова, К.Нікітович, Д.Немировського, Ш.Пурич, С.Трояна, Д.Турченкова, Т.Христюка, Ю.Юрійчука. Автор ставить перед собою завдання всебічно проаналізувати роль Чернівеччини в суспільно-політичному житті України в контексті ідеї соборності.

В умовах української державності відбулися зміни в етнічній структурі населення Чернівецької області, які характеризувалися масовим виїздом євреїв та скороченням питомої ваги деяких інших національностей. Так, національну ідентичність змінювали громадяни, які до 1989 р. вважали себе росіянами, зменшувалася питома вага представників польської і білоруської громад. Чимала частина населення, яка раніше вважала себе молдаванами, приймала румунську національну ідентичність. Відзначимо, що чисельність молдаван в області дещо зменшилася ще в радянський час – з 9,3 % у 1959 р. до 9,2 % – у 1979 р. [1, с.110-111].

На думку буковинського вченого І.Буркута, такі тенденції ведуть до ускладнення міжетнічних взаємин у краї [2, с.169]. Етнічна структура регіону суттєво спрощується, а національна ідентичність більшої частини його жителів змінюється. А.Круглашов вбачає в цьому певний виклик регіональній стабільності, оскільки залишився в минулому специфічний баланс значення і впливів національних громад, регіональної полікультурності, який складався протягом тривалого історичного періоду [12, с.54].

Активізації румунського й молдавського населення області сприяли революційні події кінця 1989 р. в Румунії. Так, серед жителів румунського прикордоння поширювалися чутки про майбутнє братання в травні 1990 р. з молдавським населенням по лінії держкордону СРСР. Румунські туристи на контрольно-пропускному пункті “Порубне” пікетували законні дії митної служби, вели себе грубо, відмовлялися проходити огляд, вимагали зняття прикордонних обмежень [27, арк.10].

На початку березня 1990 р. м. Чернівці під виглядом ділової поїздки відвідав голова молдавської Республіканської партії, уродженець міста Я.Нагірняк. Він зустрічався з громадянами в приватних бесідах, піднімав проблеми “об’єднання молдавських територій”, вів націоналістичну пропаганду [27, арк.10].

В умовах дезінтеграційних процесів в СРСР у Молдові почали з’являтися публікації, в яких українці звинувачувалися в денаціоналізації румунів Буковини. Так, І.Лупан і С.Маня в журналі “Кулумна” (ч.10., 1990 р.) відзначали, що “значна кількість румунів не признається до своєї нації через страх перед завтрашнім днем, майже нема румунських дитячих садків, румунських шкіл, обмежено прийом дітей румунської національності до вищих навчальних закладів, румунам обмежено доступ до видання своєї преси і до преси, що виходить у Молдові, в Румунії; руйнуються румунські могили, пам’ятки румунської матеріальної культури, у румунів крадуть історію, мову, звичаї”. Причинами цих проблем румун Буковини автори статті називали “українізацію й Україну” [7, с.2]. У свою чергу, Н.Дабіжі закликав приєднати до Молдови Вінницьку, Кіровоградську, Одеську, Чернівецьку області [25, с.6].

16 грудня 1990 р. в м. Кишеневі за ініціативи 14 прорумунських суспільно-політичних організацій Молдови (у тому числі Чернівецького товариства румунської культури ім. М.Емінеску) було проведено Другі Великі Національні збори. На них був утворений Національний альянс за незалежність “16 грудня”, який задекларував “необхідність створення альянсу за національне визволення уярмлених народів Радянської імперії... проти Союзного договору”. Крім боро-

тїби проти тотолїтарної влади СРСР, новоутворена організація декларувала радикальні прорумунські настрої: “Наш національно-визвольний рух не може бути зупинений... І якщо Батьківщина вимагатиме, ми докажемо, що дух волонтерів відродиться під хрестом Штефана Великого” [28, арк.2, 3].

Через Чернівецьке товариство румунської культури ім. М.Емінеску Національний альянс отримав можливість трансляції своїх радикальних ідей на територію Чернівеччини. Так, уже 23 січня 1991 р. голова товариства А.Г.Чернова задекларувала перед обкомом Компартії наступні вимоги: 1) надати приміщення товариству (повернути споруди, які належали до 1940 р. товариству румунської культури і літератури на Буковині); 2) припинити процес націоналізації пам’ятників історії і культури румунського населення краю – відмінити рішення про передачу Миколаївської православної церкви (м.Чернівці) Українській автокефальній православній церкві; 3) надати можливість для реалізації румунської (молдавської) преси, іншої друкованої продукції. У підсумку вимог товариство задекларувало, що чинна структура культури в області “забезпечувала... розвиток української культури, наша ж залишається в тіні” [28, арк.6].

У відповідь заступник голови Чернівецької облради В.Фольварочний в листі від 22 лютого 1991 р. заявив, що “в СРСР поділ релігійних конфесій за національною ознакою не будується”, а тому відміна рішення про надання Українській автокефальній православній церкві культових приміщень була б неправомірною. Попри те виконкому було доручено надати товариству приміщення на умовах тимчасового користування, посприяти в покращенні торгівлі румунською (молдавською) пресою, художньою літературою, в підборі кваліфікованих кадрів [28, арк.8].

Керівництво товариства імені М.Емінеску вело активну роботу з підготовки до відзначення 50-річчя трагічних подій у районі с.Біла Криниця. Товариство мало намір 31 березня 1991 р. встановити хрести і пам’ятні плити на місці поховання, відправити панахиди, а також провести хід жителів села за маршрутом 1941 р. Передбачалося запросити велику групу гостей з Молдавії, Румунії, інших країн [28, арк.12].

Чернівецький обком Компартії України прослідкував наміри активістів товариства пов'язати смерть людей з неправомірністю встановлення кордонів згідно з пактом Молотова-Ріббентропа, оцінювати події 1941 р. як здійснення сталінських репресій проти румунського населення Північної Буковини, як політичну провокацію влади. Однак внаслідок контролю зі сторони партійно-радянських органів заходи по відзначенню подій у районі с. Біла Криниця відбулися в основному спокійно, без нагнітання негативних емоцій (присутніх було 3-3,5 тис. осіб, у тому числі 600 гостей з Румунії і Молдови) [28, арк.14].

Проте працівники партійних органів основною причиною неспокою в суспільстві і сепаратистських віянь вбачали діяльність українських національних організацій. Так, перший секретар Чернівецького обкому Компартії України Н.Нівалов під час наради 12 серпня 1989 р. відзначав, що Народний рух України за перебудову прагне “дезорієнтувати населення, викликати недовір'я до партійних і радянських органів, змикається з екстремістськими, антисоціалістичними елементами” [29, арк.127].

У Чернівцях наприкінці 1990 р. з'явилися листівки “Для кого наш університет”, в яких засуджувалося засилля галицьких викладачів і студентів у Чернівецькому університеті, відсіювання буковинців, підняття жовто-блакитного прапора ректором університету галичанином С.Костишиним. У листівці звучало: “Ось такі галичани... Може спробувати окупувати у них пару вузів і здійняти над ними традиційний буковинський червоно-блакитний прапор? А може якимось чином нагадати галицьким панам, що в гостях потрібно поводитися чемно, поки буковинці терплять їх фокуси? А може почати перетворювати в життя гасло: “Буковинський вуз для буковинців”?” [24, С.3].

Це звернення було надруковано на українській друкарській машинці, яких у Чернівцях було мало і знаходилися вони в урядових установах, і розмножено на копіювальній техніці, яка була лише в райкомах партії. Такі ознаки листівки побічно свідчили про певну роль партійно-радянських органів у розпалюванні національної ворожнечі.

У цей же час партійно-радянське керівництво області втрачало моральне обличчя й авторитет у суспільстві, ознаками чого стали виявлені в 1989 р. порушення під час оформлення документів і валюти для поїздок в Югославію родичів і самих високопоставлених чиновників [26, арк.2-3].

Міжконфесійну напруженість в області підсилювали дії Російської православної церкви, священнослужителі якої проводили відправи румунською мовою в українських селах [10, с.2].

Існувала також ідея відокремлення південнобесарабських земель від Молдови та України й утворення з них Федеративної республіки Бесарабії. Однак навесні 1991 р. на зустрічі в м. Болград Одеської області представники гагаузької партії “Аркалик” (“Захист”) з Молдови, Товариства відродження та розвитку болгарської національної культури ім. Кирила і Мефодія та місцевого екологічного клубу в зв’язку зі здійсненням кроків до утворення гагаузької автономії в Молдові і поширенням контактів болгарського товариства з українськими громадськими організаціями відмовилися від ідеї відокремлення Південної Бесарабії [4, с.1].

Незважаючи на це, соціологічні дослідження, проведені у 1991 – 1993 рр. Чернівецьким соціологічним центром, засвідчили збільшення прихильників української незалежності. Позитивна динаміка проявилася в питанні статусу державної мови (під час опитування в липні 1991 р. 53,6 % населення виступало за двомовність на державному рівні, а у 1992 р. цей відсоток скоротився до 28,8%. До того ж переважна більшість “неосновного” населення не підтримувала включення Чернівецької області до складу Молдови, чи Румунії. Так, за умови територіальних претензій Румунії і Молдови, готовність до участі в поширенні листівок і страйків заявили 37,3% росіян [23, с.183-186].

Однак окремі політики й державні інституції Румунії виявляли наполегливе бажання перекроїти міждержавні кордони, висували претензії на повернення до меж Румунії 1918 р. 24 червня 1991 р. було ухвалено “Декларацію парламенту Румунії про пакт “Ріббентропа-Молотова” та його наслідки для України”, в якій мова йшла про “приналежність Бесарабії, повіту Герца та Пів-

нічної Буковини Румунії”. У відповідь Верховна Рада УРСР у своїй заяві від 5 липня 1991 р. розцінила такі дії румунської сторони як територіальні претензії до України [22, с.302].

Однією з наступних акцій щодо України стало ухвалення румунським парламентом 28 листопада 1991 р. Декларації про референдум в Україні, в якій Північна Буковина, повіти Герца і Хотин, а також Південь Бесарабії були оголошені “румунськими територіями” [17, с.2]. Проте під тиском зовнішніх чинників, головне з боку НАТО та ЄС, керівництво Румунії пішло на врегулювання відносин з Україною.

У січні 1992 р. тодішній президент Румунії І.Ілієску надіслав Президенту України Л.Кравчуку листа, в якому зазначив зацікавленість Румунії у плідному та взаємовигідному розвитку відносин із сусідньою Україною і висловлював побажання встановити з нею дипломатичні зв'язки. 1 лютого 1992 р. дипломатичні відносини між обома країнами було встановлено офіційно [22, с.303].

Румунія вимагала від України денонсувати пакт Молотова-Ріббентропа та змінити на свою користь статус о. Зміїний. Київ, зі свого боку, висував вимоги визнати принцип недоторканості кордонів, затверджений Заключним Актом у Гельсінкі (1975 р.) та наступними домовленостями в рамках ОБСЕ [22, с.305].

На початку 90-х рр. ХХ ст. румунська преса поширювала тезу про те, що українсько-румунські кордони начебто не гарантовані міжнародними договорами і тому можуть бути переглянуті. Мотивувалось це тим, що Україна в той час, коли підписувались означені документи, начебто не була суб'єктом міжнародного права і не брала участі в їх підписанні [9, с.281].

У січні 1996 р. заява міністра закордонних справ Румунії Т.Мелешкану щодо статусу о. Зміїний викликала різку негативну реакцію в Чернівецькій області. Обласною радою за активної участі депутатів, що представляли праві політичні сили, була прийнята Заява про територіальні претензії до України, в якій засуджувалася “нечиста і небезпечна гра навколо так званих територіальних питань”. Тоді ж представники Народного руху України, Конгресу українських націоналістів, Української республіканської партії, Організа-

ції українських націоналістів провели смолоскипний похід в Чернівцях на знак протесту проти спроб політичних сил Румунії спровокувати сепаратистські настрої серед певної частини румуномовних жителів області [15, с.354].

У свою чергу, російські політики навіть після здобуття Україною і Молдовою незалежності продовжували проводити в регіоні імперську політику. Так, лідер Ліберально-демократичної партії Росії В.Жириновський на ІХ сесії Парламентської асамблеї ОБСЕ в Бухаресті в 2000 р. відзначив, що держава Молдова не існує і Придністров'я є російською землею. Крім того, він заявив, що Росія “зробить все, щоб Буковина відійшла до Румунії” [5, с.5].

2 червня 1997 р. у м. Констанца Президенти України та Румунії все ж підписали Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною і Румунією, а міністри закордонних справ уклали додаткову угоду, яка конкретизує ряд важливих положень базового політичного договору і є його невід'ємною частиною. Договірні сторони підтверджували, як непорушний, існуючий між ними кордон і зобов'язувалися утримуватися тепер і в майбутньому від будь-яких зазіхань на цей кордон, а також від будь-яких вимог чи дій, спрямованих на загарбання й узурпацію частини чи всієї території іншої договірної сторони [22, с.305].

У контексті розвитку українсько-румунської співпраці надзвичайно важливе значення мали питання транскордонного співробітництва. Насамперед вони стосувалися розвитку євро регіонів “Карпатський євро регіон” (1993 р.), “Верхній Прут” (2000 р.) і “Нижній Дунай” (1998 р.) [3; 16; 20].

Якщо правлячі партії розцінили договір як “фактор стабільності та безпеки” в означеному регіоні Європи, то опозиційні, особливо націонал-екстремістські сили виступили з гострою і необгрунтованою критикою. Так, лідер партії “Велика Румунія” К.В.Тудор заявив, що парафування договору між Румунією та Україною є “актом державної зради”, що “Україна, самовільно володіючи румунськими землями, є більш шовіністичною і примітивною, ніж колишній СРСР”. Подібну жорстку позицію зайняли і представники Партії національної єдності Румунії, лідер якої під час зустрічі з президентом Е.Константінеску

заявив про необхідність проведення референдуму з приводу підписання договору з Україною [9, с.282].

Але певна частина румунських політиків і вчених зрозуміла важливість визнання нині чинного українсько-румунського кордону і переорієнтувалася на захист румунської національної меншини. Відповідні урядові структури постійно слідкують за діяльністю румунських культурологічних товариств, надають їм фінансову допомогу, забезпечують оргтехнікою, літературою, запрошують активістів до Румунії, виділяють кошти для шкіл України з румунською мовою викладання та стипендії для навчання в Румунії [9, с.283].

Румунські діячі стверджують, що в регіоні здійснюється розвиток тільки української мови, в сенсі переведення шкіл з російської мови навчання на українську, причому частіше всього адміністративним шляхом. Українську владу звинувачують у появі диспропорції в представництві румун в органах влади і в системі освіти; у небажанні визнати результати голосування на референдумах, проведених в 1992-1993 рр. щодо надання 16 населеним пунктам Герцаєвського району своїх історичних назв, відмову в поверненні Румунського народного Дому. Стверджується, що українська влада створює штучні обмеження для продовження навчання у вузах Румунії; відмовляється визнати румунські дипломи про закінчення вузів; чинить тиск на румунські друковані видання; ігнорує право на вибір національного імені [18, с.328-330].

Натомість в області станом на 2001 р. функціонувало 87 шкіл з румунською мовою навчання, 18 змішаних шкіл, 28 дошкільних дитячих установ, румунські групи в педагогічному училищі та училищі культури, кафедра румунської та класичної філології в Чернівецькому національному університеті, 1 книгарня та 1 приватне видавництво. Ругулярно видавалося 13 румуномовних часописів, щоденно виходили в ефір 15-хвилинні радіопередачі та щотижневі телевізійні передачі румунською мовою. У районах компактного проживання населення румунської та молдавської національності діяло 74 клубні заклади, 80 бібліотек, близько 70 самодіяльних національно-мистецьких колективів, щорічно проводилося 3 фольклорні фестивалі [30, с.336]. Вже традиційним у

Чернівцях стало проведення румунською громадою за підтримки обласної влади національних свят [16, с.40]. Отже, Україна робила все можливе, щоб забезпечити румунам і молдаванам, які проживали на її території, громадянські права й національно-культурні потреби.

У 2004-2005 рр. румунська громада області володіла найрозвинутішою мережею національно-культурних товариств в області. Серед цих товариств наймасовішим є Товариство румунської культури ім. М.Емінеску (кількість членів – понад 4000). Поруч із ним виявляють помітну активність товариство жертв сталінських репресій “Гологофа”, всеукраїнська науково-педагогічна асоціація “Арон Пумнул”, культурно-спортивний клуб “Драгош-Вода”, медичне товариство “Ісідор Бодя”, а також Християнсько-демократичний альянс румунів України.

Окремої уваги потребує відсутність власне молдавських національно-культурних товариств, що в перспективі може призвести до неминучої асиміляції молдаван у румунську громаду [13, с.57].

У регіоні діють 106 православних румуномовних парафій, які знаходяться в підпорядкуванні місцевої єпархії УПЦ Московського патріархату. Румунські політики здійснюють спроби приєднати румуномовні парафії УПЦ до Румунської православної церкви [30, с.336,343].

Крім того, румунські політики і вчені вважають, що Україна повинна офіційно визнати, теоретично і практично, етнічну ідентичність румун / молдаван [18, с.322]. Самі румуни не вважають себе “національною меншиною”, а наполягають на тому, що вони є автохтонним корінним населенням Буковини, Марамуреша, Герца та Бесарабії.

Представник румун України в парламенті III-го демократичного скликання І.Попеску відстоював також право етнічних груп на гарантію політичного представництва в органах, які визначають політику країни на законодавчому та виконавчому рівнях [21, с.74]. Більше того, на Міжнародному форумі України, який відбувся в Києві в лютому 2000 р. політик висунув ідею створення національно-територіальної автономії [30, с.344].

Зауважимо, що посол Румунії в Україні А.Корня навесні 2004 р. поставив Чернівецькій міській раді вимогу повернути румунським громадським організаціям будівлі, споруджені під час окупації Північної Буковини боярсько-королівським режимом Румунії і передати для потреб румунського консульства в Чернівцях муніципальне двохповерхове приміщення, тоді як українське консульство в Сучаві було збудоване коштом України [14, с.10].

Неоднозначно розцінили в області і вимоги радикальних представників румунської громади краю щодо реалізації ідеї спорудження пам'ятника молдавському воеводі Стефану в Козьминському лісі поблизу Чернівців. Громадська рада Українського народного дому в Чернівцях, до якої входило понад 10 організацій і товариств Буковини, виступала категорично проти встановлення символу румунської державності на території України і розцінювала такі намагання як сплановану акцію, спрямовану на створення міжнаціонального конфлікту в прикордонному регіоні. Було висунуто також ряд вимог, які стосувалися відкриття українських шкіл у населених пунктах компактного проживання українців в Румунії; відновлення діяльності українського ліцею в м. Сереті та створення в ньому меморіального музею українського письменника С.Яричевського; повернення українській громаді м. Сучава греко-католицької церкви, що її відібрано румунським урядом [14, с.10].

Міжетнічні стосунки не завжди об'єктивно висвітлюються друкованими засобами масової інформації області. Окремі румунські видання, наприклад газети "Плаї роменеск", "Аркашул", за період свого існування концентрували увагу жителів на реальних та уявних негативах становища місцевої румунської громади, а інколи навіть вдавалися до роздмухування "історичних образ", сепаратистських настроїв тощо. Навпаки, деякі українські газети, наприклад, "Час", також далекі від бажаних сучасних норм об'єктивності та збалансованості у висвітленні питань міжетнічних відносин [13, с.60].

Відомий політолог А.Круглашов, аналізуючи на базі соціологічних досліджень етнополітичну ситуацію в регіоні в 2004 р., вважає, що міжнаціональні стосунки між румуно-молдавським населенням та євреями, росіянами, україн-

цями містять небезпеку зростання недовірливого, відчуженого ставлення, а то й ворожого взаємного сприйняття. Причинами такого становища вчений назвав низький матеріальний рівень життя людей у прикордонній області й відповідно етнічну нетолерантність у стосунках між людьми, а також зростання на тлі поліпшення сусідських відносин настроїв на користь ревізії існуючих кордонів взагалі і насамперед серед румуно-молдавського населення [12, с.63].

Однак, переважна більшість респондентів соціологічного опитування, проведеного в 2002-2003 рр. кафедрою політології та соціології Чернівецького національного університету у співпраці з Регіональним центром підвищення кваліфікації держслужбовців при Чернівецькій облдержадміністрації, вказали на своє позитивне ставлення до людей інших національностей (69,7% – 2002 р., 70,5% – 2003 р.). Тільки 4,5% в 2002 р. та 5,9% в 2003 р. опитаних негативно ставилися до людей різних національностей [12, с.59].

В умовах помаранчевої революції понад 300 виборців румунської національності Глибоцького району Чернівецької області почали апелювати до румунської діаспори в Україні та Румунії. Представники діаспори заявили, що в разі невизнання народного волевиявлення, фальсифікації результатів виборів, на яких, на їхню думку, переміг В.Ющенко, румуни Буковини розпочнуть акцію щодо проголошення автономії краю аж до повної самостійності [6, С.4].

Поки в Україні тривали президентські вибори, в Чернівцях з'явилися агітаційні плакати на підтримку кандидата в президенти Румунії громадянина Нестасе [11, с.7]. Громадянська позиція румун регіону, безумовно, заслуговувала позитивної оцінки, але ідея проголошення автономії Буковини засвідчила збереження в їх середовищі небезпечних сепаратистських рецидивів.

У регіоні продовжували “тліти” і етноконфесійні конфлікти. Так, між Українською православною церквою Київського патріархату і Російською православною церквою у с. Панка Сторожинецького району в 2005 р. розгорнулася боротьба за приналежність церкви [8, с.5].

Ситуація з румунською етнічною меншиною в регіоні загострилась також через те, що Румунія в 2005 р. подала на Україну в Міжнародний суд ООН в

Гаазі, вимагаючи поділити багатий на нафту шельф Чорного моря та економічні зони в ньому. Натомість соціологічне дослідження, яке провела “Західноукраїнська соціологічна служба” у 2005 р., засвідчило, що мешканці західних областей України вважають Румунію другим за значимістю ворогом України після Росії [19, с.6].

Отже, етнічна різноманітність Чернівецької області та територіальні претензії радикальних політичних сил прикордонних держав не стали дестабілізуючими чинниками для незалежності України. Незважаючи на підтримку в краї протестних тенденцій зі сторони окремих румунських політиків, багатонаціональне населення Чернівеччини в умовах становлення країни продемонструвало підтримку і сприяння державотворчим процесам. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в ґрунтовному аналізі значення Чернівецької області в суспільно-політичному житті України в умовах незалежності.

1. Босчко В. Молдавани в Україні // Віче. – 1993. – №3. – С.100-111.
2. Буркут І. Буковина – не Косово // Буковинський журнал. – 1999. – Ч.3-4. – С.152-171.
3. Бутирська І. Сучасна єврорегіональна політика України, Румунії, Молдови // Україна–Румунія–Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.468-481.
4. Вирішили не відокремлюватися // Молода Галичина. – 1991. – 9 травня. – С.1.
5. Владимир Жириновский считает Буковину исконно румынской землей // Зеркало недели. – 2000. – 15 июля. – С.5.
6. Голос України. – 2004. – 30 листопада. – С.4.
7. Гордієнко В. Хто хоче “обустроити” Україну без українців // Молода Галичина. – 1991. – 21 березня. – С.2-3.
8. Грендей В. У Панці хочуть мати українську церкву // Час. – Чернівці, 2005. – 29 вересня. – С.5.

9. Григоришин С. Україна у зовнішньополітичній стратегії постсоціалістичної Румунії // Україна–Румунія–Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.279-286.
10. Заячківський І. Буковина пробуджується // За вільну Україну. – 1991. – 13 березня. – С.2.
11. Исаченко С. На двух львов – три власти // Зеркало недели. – 2004. – 4 декабря. – С.7.
12. Круглашов А. Буковинська етнополітична мозаїка // Політичний менеджмент. – 2004. – №2. – С.47-67.
13. Круглашов А. Щоб поліетнічні регіони приваблювали толерантністю // Віче – 2005. – №4. – С.54-61.
14. Лазарчук Т. Прикрий сусід гірший татарина // Експрес. – 2004. – 8-15 квітня. – С.10.
15. Мостіпака О., Гаврада І. Позиція політичних партій України щодо проблем розвитку національних меншин (на прикладі Чернівецької області) // Україна–Румунія–Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.348-356.
16. Нікітович К. Єврорегіон “Верхній Прут” як сучасний механізм розбудови транскордонної співпраці між Україною, Румунією та республікою Молдова // Україна–Румунія–Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.35-44.
17. Павличко Д. “Будемо горнутися до Європи” // Літературна Україна. – 1991. – 26 грудня. – С.6.
18. Патраш Е. Вопрос защиты прав национальных меньшинств во взаимоотношениях Украины, Румынии и Республики Молдова // Україна–Румунія–Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.318-331.
19. Попович Н. Українсько-румунська війна // Аргумент-газета. – 2005. – 24 серпня. – С.6.

20. Пурич Ш. Потенціальні можливості реалізації міжрегіонального діалогу органами місцевої адміністрації Румунії // Україна–Румунія–Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.61-69.
21. Телешун С. Державний устрій України: проблеми політики теорії і практики. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 344 с.
22. Троян С, Христюк Т. Румунський вектор зовнішньої політики України в 1991 – 2001 рр. // Україна–Румунія–Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.297-315.
23. Турченков Д.И., Немировский Д.Е. Межнациональные отношения в Северной Буковине // Полис. – 1994. – №2. – С.182-185.
24. Фрунзе В. “Буковинці” про галицьких окупантів // Молода Галичина. – 1991. – 24 січня. – С.3.
25. Худан М. Чортополох // Літературна Україна. – 1991. – 7 лютого. – С.6.
26. Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України), ф.1, оп.11, спр.2146. – 3 арк.
27. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2860. – 95 арк.
28. Чернівецький обласний державний архів (далі – ЧОДА), ф.1., оп.60, спр.450. – 133 арк.
29. ЧОДА, ф.1., оп.60, спр.175. – 135 арк.
30. Юрійчук Ю. Українсько-румунські відносини у світлі проблеми становища національних меншин: досвід і перспективи // Україна–Румунія–Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.334-346.

С.Адамович. Чернівецька область в контексті ідеї соборності України (1990 – 2005 рр.). У статті проаналізовано роль Чернівецьчини у суспільно-політичному житті України в умовах становлення незалежності. Автор стверджує, що незважаючи на етнічну різноманітність регіону і територіальні претензії окремих румунських політиків, населення Чернівецької області підтримує державотворчі процеси і сприяє єдності країни.

S.Adamovych. Chernivtsi region is in the context of idea of collegiality of Ukraine (1990 – 2005). In the article the role of Chernivetchunu is analysed in social and political life of Ukraine in the conditions of becoming of independence. An author asserts that without regard to the ethnic variety of region and territorial claims of the separate Romanian politicians, population of the Chernivtsi region supports state-creative processes and instrumental in unity of state.